

היסטוריה של רוסיה

א. איך בוראים היסטוריה

תחילתו של הספר—צעדים וזהירים על בלימה. מיתח בין רגישויות בלתי־נתפסות, ההופכות בהמשך הדברים ישות היסטורית. לבין גורמים ניתנים למדידה: דרכי מים, רצועות קרקעיות יבוטאניות. מחקר על פרשת־דרכים בין האגדה, האפוס והמסורת ובין התעודה ההיסטורית. נסיון לדלות מן הגיאוגרפיה ומן האקלים ומתנועות המוני־אדם את הריח הרוסי המיוחד. את הצליל האפייני, את תווי־הפנים, את הקלסטר האתנוגרפי. חיפוש אחר המבוק בתוך המעומעם, אחר הרצף בתוך האפיוזיות. אחר הסדר בתוך הבהוה. תקופה ראשונה זו היא הקשה ביותר להיסטוריון כי עליו להציג בפני הקורא משמעות היסטורית הבנויה נדבכי רמוזים. בשלב זה של המחקר עוסק קליוצ'בסקי בנסיון לדלות מתוך ה"פולקלור והאפוס את האירוע ההיסטורי, ל"אחר־מכן ישמשו הפולקלור והאפוס רק עדות מסייעת לאירוע ההיסטורי הידוע על־פי מקורות אחרים.

ב. אבני־הבנין

בחירתו אל היש בתוך האין בורא קליוצ'בסקי קי את אבני־הבנין ההיסטוריות, את הישיות מהן הוא מרכיב את המשמעות ההיסטורית, בחירתו אל היש בתוך האין בורא קליוצ'בסקי את אבני־הבנין ההיסטוריות, את הישיות מהן הוא מרכיב את המשמעות ההיסטורית. את הרצף ההגיני שמאחרי החזות המבלבלת של המאורעות. אבני־היסוד הן: הגיאוגרפיה—היער, הערבה והנהר, אלה אתני הטבע הרוסי; המדינה—הצאר, המעמדות העליונים, המוסדות, הביורוקרטיה ו"המבנה הריכוזי; העם—זה הגיבור האלמוני, חסר־הפרצוף, חסר־התודעה, אשר תמיד הוא

שם ובלתו אין כל מאום. ובתשתית אשר אלף אבניה עוברים שני זרמים המלווים את הספר מראשיתו ועד סופו: המצב הכלכלי והמצב המוסרי.

הגיאוגרפיה אינה אלא בימה סבילה עליה העם נע־ונד כשהוא יוצר אנב לכתו את הכפרים, המנזרים והערים ברוסיה; אין זו רק המפה בה טובע האדם הרוסי שמות בעלי משמעות היסטורית מופלגת. הגיאוגרפיה כ"ללת את היער, הערבה והנחל, שבלעדיהם אין לתאר את עיצוב דמותו של העם הרוסי. אינני מפנה את הקורא אל העמודים העוסקים בנושא זה אולם דומה כי טוב יעשה אם יצטייד באטלס כשהוא עוסק בפרקים אלה; רק אז יומחש לעיניו המרחב העצום, רק אז יבין את התנועה־הטלטלה שיענה ההיסטוריה הרוסית בראשית היותה, רק אז ישיג מדוע קסמה לו קליוצ'בסקי תנועה זו של המוני־אדם מן הוולגה אל הדנייפר ומדוע ראה בה משמעות היסטורית מופלגת כל־כך.

כמעט מראשיתה ועד עצם היום הזה נבלעה ההיסטוריה הרוסית בלוע המדינה. עוד טרם למדה המדינה הרוסית להבדיל בין טוב ורע וכבר פנתה נגד בניה וכפתה עליהם עול של צאר ומסים וארגוניות ומשלחת מוסדות רעים, והתפייחה בצמרתה מעמד עליון דק ומנופת, שחובותיו כלפיה מצטמצמות־והולכות מדור לדור ועשרו ועצם כוחו גדלים־והולכים. אם אינני טועה בכוונתו של קליוצ'בסקי, הרי אין דעתו נוחה מריכוז עצום זה של כוח.

מתחת למכבש הזה נלהץ העם. קולו כמעט אינו נשמע, אולם הוא נמצא, ללא ספק, קל־יוצ'בסקי מרבה לעסוק ברצון העם, סחדי־העם ומצב העם כבישיות נתפסות; והרי אלה דברים שאין להם שיעור. הכל מודים בהם ואין איש יודע את עומקם. אדרבה, דומה כי אין דעתם של היסטוריונים נוחה משימוש במושגים אלה לא אצל עמיתיהם ולא אצל תלמידיהם (לעצמם הם מתירים...). אולם קל־יוצ'בסקי מצליח לפתח חיים בישויות אלו עד שאינך שוהה לפקפק בחקיקתם של יצירי־דמיונו. כשהוא עוסק בהם דומה הוא לצייר של תמונות מופשטות שבכשרונו לצייר בסגנון קלאסי מכירים הכל ועל כן הוא מרשה לעצמו "שעשועים" כאלה.

ג. המהלך מן העבר אל ההווה, מן ההווה אל העבר

השיטה ההיסטורית הרגילה היא התירה אל השרשים. התופעה ידועה, הובחו של ההיסטוריון לברר מתי התחילה, מתי לראשונה נראתה, ברשמה, נעשתה מודעת. לאחר־מכן מנסה הוא לעקוב אחר ההשתלשלות, אחר הרצף. כל זמן שהתופעה קיימת. זוהי תנועה תמידית מן ההווה אל העבר, מן המוכר אל ה'א' מוכר, מן הצמרת אל השרשים, ולהיפך—מן התופעה העוברית, מקווי ההיחצרות הראשונים אל היציר המוגמר. תנועות אלו לפנים ולאחור אפשר לעשות מתוך אובייקט טיביות מוחלטת וריחוק דעת מדעי. אפשר למנות את העובדות בלי להסיק מסקנות, אפשר גם לפרט מסקנות בלי לתאר את העובד. דות. אצל קליוצ'בסקי ימצא הקורא, כמו־כן את השיטה ההיסטורית הנזכרת, אולם, אם אינני טועה, אין הוא מוציא עצמו אל מחוץ לתחום. קליוצ'בסקי מתאר את ההיסטוריה הרוסית כצגיג של העם הווליקורוסי. התמונה ההיסטורית הנראית לו בימיו, בין טובה היא או רעה, היא הישגו של העם הווליקורוסי, וכל המהלכים ההיסטוריים שהביאו ליצירת תמונה זו ערוכים על־פי תכנית שהיא כיוונו הלגיטימי של העם הזה. בתארו את ההשתלשלות מצאיר אל צאר אומר קליוצ'בסקי כי צאר זהיוה הספיק לבבוש רק כן־דוכן מאד מת רוסיה ואילו לבא אחריו נותר עוד לעשות כן־דוכן. כמו יש לעם הרוסי ייעוד היסטורי, התחום בגבולות גיאוגרפיים מסוימים הנתי רים לקליוצ'בסקי, והוא הפץ להקנות הכרה זו גם לקיראיו או לשומעיהלקחה.

במהלך היסטורי זה נלחם העם הרוסי נגד הטאטארים, המכונים בפי קליוצ'בסקי שודדים— רוצה לומר: הבעלים הלגיטימי של האזור הגיאוגרפי הוא העם הרוסי. מלחמות העם הרוסי יש להן כיוון—דרומה וצפונה ומזרחה—וכל מקום אשר יציג כן־רגלו שם לו יהיה. בסערת הקרבות הוא מכלה את כוחו ולכן אינו מספיק לעשות דברים אלה אי אחרים, כן אילו הכרה הוא לעשות דברים מסוימים. מהלך זה מן ההווה אל העבר מאפיין את הספר.

ד. דיוקנו של ההיסטוריון כאמן

הספר הנדון כאן הוא קובץ הרצאותיו של קליוצ'בסקי, וכקוראים אין אנו חייבים לתת דעתנו על ערכו של קליוצ'בסקי כמרצה. נא־מנה עלי עדות תלמידיו של קליוצ'בסקי, הן מיבאת במבוא הספר, שהיה מרצה מזהיר, אולם ראויה לברכה העובדה שאין לשון הדיבור ניכרת בפתוב. לשון־הדיבור ולשון־הכתיב נמצאות במישורים שונים. יכול שיהיה אדם נואם, או מרצה מזהיר המרתק את שר מעיו בכוח אישיותו ובכוח הדיבור, ובקסם נעימות והדגשות, או בכשרון־משחק, וכשאתה בא לעיין בדברים שהוקסמת לשמעם והנה לשואי תחפש את הקסם. הספר נערך בידי מחברו בצורה כזאת שהניצנוץ המקרי והחולף באורח־הדיבור נעלם ונשאר הברק האינטלקטואלי, פרי המחשבה, הזוהר האמיתי שבניסוח הקולע והמישקע הטוב של ההומור. החתירה להגיע אל העיקר, אחדות השיטה, השיר מיש התדיר באותן אבני־בנין מותניים בקר רא תחשיבה שהוא נמצא במעבדה היסטורית, החמרים שהקורא מתוודע אליהם תוך כדי קריאה מתחברים ומתפרדים וחוזרים ומתחבר רים שנית בצורה אחרת ובגון אחר; כאלה הם המעברים מ"שלטון הזור" אל "הסדר הן נחלאי" ואל "נסיכות מוסקבה", וממיד אתה שב ונתקל בעם הרוסי ובאדם הרוסי ובאופי הרוסי, השונה מזה של מערב אירופה.

מה, אפוא, סוד אמנותו של קליוצ'בסקי?— התירה אל העיקר, הפרדה ברורה בין עיקר יטפל, וגייבוש מהוקצע של דרך ההרצאה ון הסקת המסקנות.

ה. הקורא

בידי הקורא ניתן נכס תרבותי לעשות בו כטוב בעיניו. זה ספר־עיון חשוב, שאפשר להתבדר בקריאתו, אולם בחלקים לא מעטים הוא גם ספר־קריאה מרתק שאפשר להסיק ממנו מסקנות עיוניות. המעוניין ב'instant history' יכול להסתפק בסיכומי הפרקים, אך מי שרוצה לקבל תמונה מלאה של ההיסטוריה הרוסית אינו יכול ל־הסתפק בספרו של קליוצ'בסקי בלבד. קל־יוצ'בסקי אינו מרבה לעסוק בהיסטוריה הרון סית בהקשר האירופי שלה; הצד של מדינת

עיצוב הערבים

הגדרתו של ערבי היא דבר קשה כמעט כהגדרתו של יהודי, אם גם מסיבות שונות למדי. מר קרמייקל, שיצירתו הנוכחית מכונה "נת לתת הגדרה של 'ערבי'", בחכמה עשה שנמנע מהגדרות חותכות ודוגמתיות ותחת זאת בחר בגישה ההיסטורית—לתאר את התהוותה של זהות ערבית כתהליך היסטורי. מכאן השם אשר נתן לספרו.

דוֹה־משמעות שבמלה "ערבי" יש לה כמה וכמה מקורות. אחד מהם הוא שהרוב המכריע של המתוארים כערבים הם מוסלמים. אולם ספק אם יש דבר מטעה יותר מן המשוואה של "ערבי" עם "מוסלמי". זאת משום שהאסלאם אינו מכיר בחשיבותן של הבחנות בין אמות או גזעים, שהרי—כניסוחו של מר קרמייקל—"האסלאם הוא הקהילה המקיפה את הכל לגבי חסידי". לכן אם תשאל מוסלמי דובר ערבית על זהותו, מסתבר ביותר כי יאמר שהוא מוסלמי בראש וראשונה; אכן, עד לפני דור אחד לערך היתה המלה "ערבי" כפי שהיא מורגלת בפניו כיום נטולת כל משמעות לגביו.

עד היום הוזה, בעצם, אין ההמונים הגדולים של העולם הערבי יודעים על התחיית סות לאומית כזאת (כערבים) בחיי־היום יום. גם כיום, אם תשאל איכר מצרי בערב בית אם הוא "ערבי", תובן לו השאלה רק בהוראת היותו בדוי, ולפיכך ישיב לא.

(ע"ע 30—129)

אולי פאראדוקס יהיה זה למשמע־אוזן—ובודאי כך יהיה לגבי הרגילים במשוואה של ערבים עם מוסלמים—אבל העובדה היא שהאסלאם לא די שלא סייע לעצב את זהות הערבים אלא שמבחינה אתנית, לאומית, תרבותית ו"גזעית" אף הפקיע אותם מ"ערביותם". זה למעלה מאלף שנה, מאז פרצו הערבים מחצי־האי שלהם להפיץ את דבר האסלאם, אי־אפשר לדבר על קהילת ערבית המבוססת על איזה קווי־דמיון ביולוגיים, אתניים, או אפילו תרבותיים. יהיה אשר יהי המסד שעליו נבססה אחוזת הערב בים בשעה שיצאו מחצי־האי שלהם לפני למעלה מאלף ושלש־מאות שנה, מזכיר לנו

יות־החוץ אינו שלם. אין גם תחושה מלאה כי רוסיה היא ארץ רבת־לאומים וכי כל אחד מן הלאומים האלה יש לו מאוויים ותכונות משלו, וכל אחד מאלה יש לו תביעות לגיטימיות לגבי המרחב הרוסי, גם במקום גם בזמן.

לקורא שאינו מתכוון לקרוא את הספר ראו להציג כאן כמה מן הבעיות המרכזיות של ההיסטוריוגרפיה הרוסית שדן בהן קליוצ'בסקי וכןראה תשמשה עילה לזיכוחים עד עולם. קליוצ'בסקי אינו מכיר בקיומו של משטר פיאודלי ברוסיה, על כל המסקנות הנובעות מכך, לא רק לגבי התקופה הנדונה אלא בעיקר לגבי התפתחות שחלה מסוף המאה ה־19 ועד המהפכה ולגבי הוויכוח שבין המארקסיסטים ליריביהם. ובעיה שניה—פטר הגדול, האם תקופתו היא המשך או מהפכה? אין לשער דיון רציני בהיסטוריה הרוסית בלי לתת את הדעת לבעיה זו, ואין להעלות על הדעת דיון בבעיה זו בלי להזדקק לספרו של קריוצ'בסקי.

1. התרגום, הרפוס, ההוצאה

יש הבדל ניכר בין תרגום שני הספרים הראשונים לבין תרגום הספר השלישי. הבדל זה חורג, לטעמי, אל מעבר להבדלי סגנון, הקייר מים בהכרח בין שני מתרגמים. התרגום בשני הספרים הראשונים יש בו הרבה זרויות הרמכבידות על הקריאה. אולי היה זה נסיון לשמר בעברית משתו מטעם סגנונו הרוסי של קליוצ'בסקי, אך ספק אם התוצאה מצדיקה את המאמץ. בספר השלישי התרגום קולח ורטיבי.

הוצאת ספר־יוקרה כרוכה במאמץ בלתי־מבוטל. הטורח רב, ההשקעה גדולה, והשוק מפותק. בית־הוצאה שהחליט להתסכן בכל אלה בשל חשיבותו של הספר (ואכן חשוב הוא) חייב לשאת בחובות חמורות: להקפיד על צורה נאה, אות נאותה, הגהה מנופזה, דיוק בהדפסה, כריכה נאה וכיו"ב. התרשמתי שההוצאה לא עמדה כראוי בכל אלה. אף־על־פי־כן ראויה היא לברכה על עצם האפשרות שנתנה לקורא לקבל בעברית את אחד מגדולי ההיסטוריונים שבכל הדורות.

א. ס.